

УДК 008 (479.25+477)

Гаюк Ірина Яківна
кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри менеджменту
мистецтва Львівської національної
академії мистецтв
e-mail: irinahayuk@gmail.com

СПЕЦИФІКА ВІРМЕНСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ ДИСКУРС

У статті досліджено історію вірменської видавничої справи в Україні, яку доцільно вивчати за такими напрямками: розвиток вірменської книги до появи друкарського верстату; вірменські друкарі Речі Посполитої; розвиток в XIX в. вірменської видавничої справи в Криму; видавничу діяльність Г. Айвазовського; вірменська видавничу справа в Україні XIX – першої пол. XX ст.: львівські та одеські видання, харківські газети; книжкова графіка вірменських художників України.

Ключові слова: видавничу справа, вірмени, графіка, друкарство, журнал, книга, мова, мініатюра.

Гаюк Ирина Яковлевна, кандидат философских наук, старший преподаватель кафедры менеджмента искусства Львовской национальной академии искусств

Специфика армянского издательского дела в Украине: исторический дискурс

В статье освещена история армянского издательского дела в Украине, изучение которой нужно изучать за такими направлениями: развитие армянской книги до появления печатного станка; армянские печатники Речи Посполитой; развитие в XIX в. армянского книгопечатания в Крыму; издательская деятельность Г. Айвазовского; армянская печать в Украине XIX – первой пол. XX в.: львовские и одесские издания, харьковские газеты; книжная графика армянских художников Украины.

Ключевые слова: армяне, издательское дело, графика, журнал, книга, миниатюра, печать, язык.

Hayuk Iryna, Ph.D. (Philosophy), Lviv National Academy of Arts

Specificity of the Armenian publishing in Ukraine: historical discourse

The scholars were always attracted by the history of the Armenian printing in Ukraine. In the beginning of the 16th century the Lviv Armenian printing house of Hovannes (Yan) Karmatents (Yan Muratovych) became the fourth in the world after those of Hakob Meghapart in Venice, Abgar Tokhatetsi in Constantinople and the Armenian printing house in Rome. However, the history of the Armenian printing in Ukraine was not limited only by Y. Karmatents' activity. Its development is necessary to investigate in several aspects:

1. The first phase of its development is related to Armenians printers in Ukraine till 1615 and concerns the apocryphal Armenian printing houses on the border of the 16th-17th centuries, and the problem of the Armenian origin of Krakow's printer Lazar Andrisowych and his son Yan Janushovskiy. According to Prof. Y. Dashkevych, the hypothesis about L. Andrisovych's Armenian origin is groundless. Indeed, the family name of Andrisovych is rather untypical for the Ukrainian and Polish Armenians, but this can hardly serve as a proof of non-Armenian origin of its bearers. The name of the notorious Armenian Nicholas Baydulovych, the Head of the department of Lviv's translators in the XVII century, would be a good evidence of this viewpoint. Prof. E. Tryiarskyi names a number of famous Armenians in the XVII – XVIII century Warsaw, with a very similar family name which sounds as Andrikhovych (or Andrykhovych). Probably, the Matthew Bernat's printing house has served as a base for the hypothesis about the Armenian printing houses in Lviv on a boundary of the 16th-17th centuries, because the family name Bernat (Pernat) is totally unlike Polish surnames, whereas such surname as Beranatovich (Bernatens – Pernatens) was quite common among the Armenians of Western Ukraine in the XVI – XIX centuries. For example, in 1592 the famous Armenian Gospel of Skevry turned out to have been kept by Armenian Toros Pernatens, the son of Zatik. Thus, it is very likely that Pernat was an Armenian;

2. Jan Karmatents (Hovhannes Karmatents – by his grandfather, Jan Muratovych – by his father) had managed to type only three books in his print shop. His printing press in Lviv had only worked from 1616 till 1618. It was probably closed due to financial problems. The first two books were written in Armenian: "Book of Psalms", dated by 1616, is now kept in the Mkhitarists library on the island of St. Lazarus in Venice, and the so-called "Doctor's Handbook", which had been kept in the same library and was destroyed by the fire in 1815. The last one, "Book of Prayers", published in 1618, is the only book in the world printed in Armenian-Kipchak language. It was discovered in the University Library of Leiden by the famous Hungarian Armenologist prof. E. Schütz in the early 1960's. After Karmatents died in 1624 no traces of his print shop's activities are found;

3. In the 2nd half of the 17th century the numerous attempts to create the Armenian printing house in Lviv were undertaken by Theatines, then – by Co-adjutor (subsequently, the Lviv Armenian-Catholic archbishop-metropolitan) Vardan Hunanian. However after the Armenian-Catholic reforms the Armenians of Ukraine have gradually replaced the Armenian language of colloquial and liturgical Polish, Ukrainian languages and Latin, so the necessity for creation of new Armenian printing house has disappeared. The need in Armenian books was satisfied due to Armenian printing houses of Vienna and Venice Mechitarists, and also the Amsterdam and Constantinople Armenian printing houses;

4. The development of Armenian book-printing the Crimea in the 19th century is closely connected with the educational activity of Archimandrite Gabriel Aivazovsky. In 1858, thanks to his efforts, the famous Halibov's school was opened in Feodosia. Upon the Archimandrite's request, there were also created a print shop and book stores there. The print shop would publish textbooks and scientific papers in Armenian language, among which there was the two-volume "History of the Armenians of the Crimea" by O.Ter-Abrahamian (1865). G. Aivazovsky also resumed production of two

periodicals in Armenian: "The Dove of Masis" and "The Rainbow of Armenia". In 1870th there was published periodical "Dastiarak"

5. The last phase of Armenian printing in Ukraine concerns the 19th-1st half of the 20th centuries and is connected with the Odessa's newspaper "Mshak", a monthly "Armenia and a war" (1918), a historian-literary weekly journal "Bulletin of Armenia" (1918-1920); the Lviv periodicals "The Herald of St. Grigory" (1927-1939) and "Grigorian" (1935-1938), the Kharkiv newspapers "Karmir Yugir" and "Sotsarshav" (1933).

6. The special attention must be focused on the phenomena of book illustrations of the Armenian artists in Ukraine (Joseph and Adam Gochemski, Kaetan Stefanowych, Julian Makarewych, etc.).

Keywords: Armenian, book, illustration, journal, monthly, newspaper, periodical, printer, printing house.

Історія вірменської діаспори на землях України нараховує тисячоліття. Попри відносно незначну кількість вірменських переселенців та стереотипне уявлення про вірмен виключно як торговців, вони залишили помітний слід майже в усіх сферах суспільного життя країни – в економіці, політиці, мистецтві, культурі. Історія вірменських громад на українських землях переконливо свідчить про те, що історія культури України включає в себе культурну традицію всіх етнонаціональних меншин, які століттями жили і живуть на цих землях.

Історії вірмен у Україні приділяли увагу багато українських, польських, вірменських вчених, зокрема, В. Акопян, Я. Боллоз-Антоневич, Н. Брайтчевський, В. Восканян, В. Грабовецький, М. Закуєвська-Дубасова, Н. Кривонос, акад. АН УРСР І. Крип'якевич, Вл. Лозинський, Т. Маньковський, Л. Меліксет-Бек, Р. Менкицький, В. Мікаелян, Г. Сизоненко, проф. Кш. Стопка, Л. Хачикян та інші. Окремі питання історії вірменської культури в Україні розглядали В. Александрович, О. Д. Блажейовський, В. Вуйцик, Г. Глембоцька, Д. Давтян, М. Капраль, В. Кривонос, В. Овсійчук, А. Осипян, К. Пивоварська. Вагоме місце у вивченні вірменських колоній України займають праці вірменських учених М. Аракеляна, К. Барсегяна, В. Григоряна, Дж. Галустяна, М. Пештмалджяна. Водночас розвиток вірменської видавничої справи на українських теренах майже не вивчався, за виключенням досліджень щодо розвитку вірменської мініатюри. Декілька публікацій про вірменського першодрукаря Я. Муратовича та вірменську книгу зробив видатний український вірменознавець проф. Я.Р.Дашкевич. Водночас спроб цілісно висвітлити історію, місце та роль вірмен у видавничій справі до сьогодні не було.

Загальноновизнано, що до шедеврів світової культури по праву належать вірменська рукописна книга та вірменська мініатюра. Саме у мініатюрі найдовше зберігалися традиції автохтонної вірменської культури давніх віків і, як зауважив Т. Маньковський, це диво, що попри всі зміни оточення, котрі викликали й відповідні зміни в культурі, вірменська мініатюра майже повністю зберегла давні форми й традиційний стиль, які сформувалися ще у середньовіччі [26, 23].

Із давньої книжкової спадщини вірмен сьогодні в музеях України залишилися лише три рукописні книги в колекції Львівського історичного музею: два Євангелія – одне XVI ст., переписане у Кам'янці-Подільському, друге – XVII ст., переписане у Язлівці. Євангелія не мають мініатюр, однак є хорони та численні заставки. Третя рукописна книга – Служебник 1728 р. із вклясними кольоровими та чорно-білими гравюрами – цілком європейського взірця [4, 324-327]. І це все, що збереглося від знаменитої бібліотеки львівського Вірменського собору, де, зокрема, знаходилася найдавніша з відомих нам вірменських рукописних книг в Україні, написана 1197 р. – знамените Скеврьське Євангеліє, та від багатих приватних книжкових колекцій вірмен.

Віддавна в Україні існували великі центри вірменської книги. Чи не найдавніший осередок книгописання та книжкової мініатюри працював при вірменській церкві св. Анни у Львові, заснування якої усна традиція відносить до 1183 р. [24, 33]. Один з найбільших центрів вірменського книгописання та мініатюри знаходився в Криму – в Кафі та в монастирі Сурб-Хач. Існували вірменські скрипторії також у Кам'янці-Подільському, Станіславі, Язлівці і, не виключено – у Володимир-Волинському. В цьому напрямку цікавим і перспективним було б дослідження ймовірних давньоруських та вірменських контактів у мистецтві оформлення книги. Зокрема, привертає увагу оформлення волинського кодексу – т. зв. Добрилового Євангелія 1164 р., написаного ще до створення володимиро-волинського скрипторію XIII ст. [13, 185-193]. Відомо, що вірменська колонія Володимир-Волинського була однією з найдавніших на українських землях: в кондаку Католикоса Месропа від 15.01.1364 р. із затвердженням єп. Григорія на львівську митрополію згадано вірменські парафії Володимир-Волинського та Луцька [9, 7-13]. Однак, як зауважив проф. Я. Дашкевич, "окремі збіги в орнаментіці та мініатюрі давньоруських та вірменських рукописів потребують тривалої та наполегливої роботи..." [11, 181].

У середньовічній Кафі, на думку дослідників, не лише існував великий осередок вірменської рукописної книги, а й сформувалася нова школа вірменського малярства та книжкової мініатюри, вплив якої помітний на українських теренах (особливо в Галичині та на Поділлі). Ще один осередок вірменської рукописної книги та мініатюри було створено в Замості, куди в 1-й пол. XVI ст. канцлер Ян Замойський запросив на поселення вірмен. На львівській виставці 1932 р. було представлено Євангеліє 1603 р., зроблене у Замості єпископом Еудокійським Лазарем, про що він сам згадує в рукописі [26, 28]. Сучасний дослідник М. Аракелян перелічує імена ілюмінаторів та скрипторів, які працювали у вірменських монастирях і церквах Галичини та Поділля: Гакоп Замостеаці (1590–1620), ієромонах Симон Лехаці, єп. Лазар Бабердаці, Гакоп Лехаці, Мкртич, Мікаел, монах Григор Лехаці, Хачатур Лехаці, нотаріус Торос, Лазар Тохатеці, Гованнес Євдокіаці, Гованнес Танцкаці, диякон Маркос, ювелір Григор

Стамполці, Гованнес Лехаці, Хачатур Кесараці [23, 93-111]. Останній був активним учасником подій, що стали поворотними у житті українських вірмен, – йдеться про протистояння львівських старійшин та новообраного вірменського єпископа М. Торосовича, яке підштовхнуло єпископа до підписання унії з папським престолом. Саме Хачатур Кесараці, як патріарший легат, повинен був в 1630 р. залагодити конфлікт між єп. М. Торосовичем та вірменськими старійшинами [3, 72-73]. Він отримав освіту на Кіпрі при монастирі св. Макарія, в 1623 р. його скерували до Константинополя, де зустрівся з майбутнім Католикосом Мовсесом III Татеваци. Як припускає М. Аракелян, після повернення зі Львова до Нової Джульфи (Персія) в 1631 р. він привіз туди Біблію, ілюстровану Лазарем Бабердаці у Львові в 1616–1619 рр., і, вірогідно, кілька рукописів вірменських майстрів Галичини та Поділля. Також відомо, що вірменські мініатюристи, зокрема Гованнес Лехаці та ієромонах Гакоп, у 1-й пол. XVII ст. побували в Новій Джульфі, де прикрасили мініатюрами кілька священних книг [23, 93-111]. Саме Хачатур Кесараці заснував у 1639 р. першу в Персії вірменську друкарню в Новій Джульфі (згідно з іншими даними – 1636 р.) [16, 80].

Від XIV ст. вчені простежують італійські впливи на вірменську книжкову мініатюру, витоки яких вбачають у вірменських колоніях Італії та в майстерні Гованнеса в Кафі. Так, Х. Бушхаузен зазначає, що стиль деяких мініатюр ілюмінатора Гованнеса в манускрипті № 3863, створеному майстром в Кафі в 1401 р., має виразні італійські впливи [2, 62-64]. Відчутні європейські впливи і в оформленні книжок західноукраїнських вірменських майстрів, зокрема, в мініатюрах Біблії 1616–1619 рр. зі Львова, яку переписував Торос, а мініатюри виконував Лазар Бабердаці (нині зберігається в Матенадарані, Єреван, № М. 351) [23, 93-111]. У мініатюрах пресвітера Гакопа Замостеаці також відчутні західноєвропейські впливи, однак, його твори, на відміну від Лазара Бабердаці, є своєрідним містком між класичною вірменською мініатюрою та західноєвропейським малюнком.

Проте, найсуттєвіші зміни в оформленні книжок внесла не так переміна соціального оточення та місця проживання, як поява друкарського верстата. Друкарство, по суті, поклато край розвитку книжкової мініатюри, а відтак – і розвиткові оригінальної вірменської рукописної книги. Яскраве свідчення тому – вірменське Євангеліє XVIII ст. з Кам'янця-Подільського, надруковане 1769 р. у вірменській друкарні Гованнеса і Гакопа у Полісі (так вірмени називали Стамбул). Як, втім, і Євангеліє роботи Й. Гочемського, де у зображенні на срібному окладі ще помітний вплив вірменської традиції, текстове ж оформлення повністю в традиціях західноукраїнського регіону [4, 331-333]. У тексті кам'янецького Євангелія ще зберігається ілюстративна схема книги корінної Вірменії – хорани, зображення євангелістів, титульні листи, однак, вже немає тих особливих рис оформлення, притаманних вірменській рукописній книзі, саме через відсутність оригінальних авторських мініатюр. Складається враження, що в друкованих книгах пропадає внутрішній, сакральний зміст хоранів, і вони перетворюються виключно в елемент книжкового декору, адже на відміну від рукописних хоранів, друковані мають лише чорний колір. В оригінальних рукописних книгах, навпаки, кожна деталь – від кольору і до елементів декору – має відповідний, теологічно обґрунтований, зміст, про що писали, зокрема, видатні вірменські богослови Степанос Сюнекці (VIII ст.), Нерсес Шноралі (XII ст.), Григорій Татеваци (XV ст.). Хорани завжди розміщували перед текстом чотирьох євангелій. Вони мають вигляд арки з різьбленими воротами, оздобленої ніби тканим візерунком і стилізованим листям, яка обрамляє "канони згоди" – ввідні сторінки до текстів Євангелій [12, 35-36]. Хорани в чотири та п'ять кольорів були "входом до Євангелій, які зберігали божественні світлі скарби знань". Склалися вони з десяти числових таблиць, оскільки число 10 є містичним (напр., 10 заповідей Мойсея), а числові таблиці хоранів робили з метою "попередити викривлення текстів Євангелій єретиками" [15, 132-134].

Перші вірменські книги були надруковані Гакопом Мегапартом у Венеції в 1512-1513 рр. Упродовж XVI ст. вірменські друкарні з'являються по всьому світу: в 1567 р. – друкарня Абгара Тохатеці у Стамбулі, в 1584 р. – в Римі, в 1615 р. – друкарня Яна Карматенца у Львові, в 1636 р. (або в 1639 р.) – при монастирі Спасителя в Новій Джульфі у Персії, в 1645 р. – друкарня в Сучаві, в 1660 р. – в Амстердамі. З 1512 по 1800 рік вірменські друкарні діяли в Амстердамі, Астрахані, Венеції, Константинополі, Лейпцигу, Лондоні, Львові, Мадрасі, Марселі, Новій Джульфі, Парижі, Римі, Санкт-Петербурзі, Цюриху, Ечміадзині та інших містах.

Перш ніж говорити про історію вірменського друкарства в Україні, слід зазначити, що у вузькому значенні цього терміну під вірменським друкарством слід розуміти видання книг вірменською мовою. Однак, висвітлення історії вірменської книжкової справи та друкарства буде неповним, якщо в дослідженні не приділятиметься увага як книговидавцям-вірменам, так і вірменським книжковим ілюмінаторам.

Львівська вірменська друкарня Яна Карматенца початку 16 ст. була четвертою вірменською друкарнею в світі після типографій Гакопа Мегапарта у Венеції, Абгара Тохатеці в Константинополі та вірменської друкарні у Римі. Однак, історія вірменського друкарства в Україні не обмежувалася лише діяльністю Я. Карматенца. Найбільш ранній період діяльності вірменських друкарів на землях Речі Посполитої, до складу якої входила й Україна, тобто XVI ст., викликає у дослідників найбільші суперечки. Проф. Я. Дашкевич вважав, що першим вірменським друкарем в Україні був Ян Карматенц (близько 1590-1624 рр.) [8, 83-93]. Водночас деякі вчені називають першим вірменським друкарем у Речі Посполитій Лазаря Андрісовича. Він відкрив у 1550 р. у Кракові типографію, якою керував до 1577 р., а після смерті Андрісовича справу продовжив його син Ян Янушевський [19, 16]. На думку проф. Я. Да-

шкевича, гіпотеза про вірменське походження Л. Андрісовича безпідставна [10, 1134-1135]. Дійсно, для українських та польських вірмен було не характерним прізвище Андрісович. Однак само по собі це не може бути доказом його невірменського походження. Прикладів цього достатньо, зокрема добре відомий голова львівського департаменту перекладачів вірменин Микола Байдулович (XVII ст.), прізвище якого є одиничним серед українських вірмен. Водночас проф. Е.Триярський називає низку відомих варшавських вірмен XVII-XVIII століть з дуже подібним прізвищем: Андріховичі (Андриховичі) – президенти старої Варшави Францішек Андрихович (1691 р.) і Павло Андрихович (1765 р.), багаті домовласники доктора медицини Якуб Андрихович і Войцех Андрихович, аптекарі Ігнаці Андрихович та Антоні-Казімеж Андрихович (1714-1758 рр.), який переїхав до Варшави з Плоцька. Безумовна подібність прізвищ, а також поширена в ті часи практика по-різному передавати прізвище та ім'я людини, заставляє більш уважно поставитися до гіпотези про вірменське походження Лазара Андрісовича [20, 46-47].

Відомий спеціаліст з історії середньовічного Львова проф. Я. Кісь та вірменознавець Н. Кривонос писали про існування вірменської друкарні у Львові вже наприкінці XVI ст. [17, 138; 18, 134]. Незважаючи на те, що проф. Кісь був серйозним і сумлінним дослідником, за наведеним ним посиланням немає жодної інформації друкарні, а п. Н. Кривонос посиляється на джерела, які сьогодні знаходяться в бібліотеці Оссолінських у Вроцлаві, тож подивитися їх поки що не було можливості. Я. Дашкевич ці дані також вважав "апокрифічними" [8, 91].

Однак, відомо, що в 1593-1599 роках у Львові працювала друкарня, власником якої був пан Матвій Пернат. В каталозі стародруків Я. Ісаєвича та Я. Запаско друкарня Матвія Перната названа польською [14, 30], а книги, які вона друкувала, були переважно латинською мовою. Про самого Матвія Перната немає жодних відомостей. Однак, прізвище Бернат – Пернат зовсім не схоже на польське або українське. Натомість, серед вірмен Західної України в XVI-XIX ст. прізвище Беранатович (Бернатенс-Пернатенс) було доволі поширеним. Д-р Т. Маньковський зазначає, що знамените вірменське Євангеліє зі Скєври в 1592 році придбав вірменин Торос Пернатенс – син Затіка [26, 23]. Тому, ймовірно, що Пернат був вірменином, і саме його друкарня дала підстави говорити про існуванні вірменської друкарні у Львові ще наприкінці XVI ст.

Ян Карматенц (Ованнес Карматенц – по діду, Ян Муратович – по батькові) встиг надрукувати у своїй друкарні лише три книги. Його типографія працювала у Львові упродовж 1616-1618 років і була закрита, очевидно, через фінансові проблеми. Перші дві книги були вірменською мовою: "Псалтир" 1616 року, який сьогодні знаходиться у бібліотеці мхітаристів на острові св. Лазаря у Венеції, і так званий "Лікарський посібник", що загинув у 1815 р. при пожежі в бібліотеці тих же мхітаристів. Зрештою, в 1618 році побачив світ "Молитовник" – єдина у світі книга, надрукована вірмено-кипчацькою мовою, яку на початку 1960-х років знайшов в університетській бібліотеці Лейдена відомий угорський вірменолог проф. Е. Шютц. Після смерті Карматенца в 1624 р. будь-які сліди діяльності його друкарні відсутні.

В 2-й пол. XVII ст. робилися неодноразові спроби створити вірменську друкарню у Львові – спочатку театинцями, потім коадьютором (майбутнім львівським вірмено-католицьким архієпископом-митрополитом) В. Хунаняном. Відомо, що після закінчення Папської колегії в Римі в жовтні 1674 р. отець Хунанян повернувся до Львова і привіз із собою комплект гарних вірменських шрифтів, виготовлених у римській друкарні. Однак, через тертя з тодішнім вірменським митрополитом М. Торосевичем він не зміг реалізувати цей задум. Водночас, є точні дані, що "львівська папська вірменська колегія друкувала упродовж 1665–1669 років багато книжок латинською і, можливо, польською, мовами", однак, жодний екземпляр цих видань ніколи не попадав в руки бібліографів [6, 1120]. Потім – у 1690-х роках – постало питання створення вірменської друкарні в містечку Маріамполь неподалік від Станіслава. Ця ідея займала особливе місце в планах короля Яна III Собеського, однак його смерть в 1696 р. поставила край в реалізації цього проекту [6, 1120]. А в XVIII столітті особливої необхідності у вірменській друкарні на українських землях вже не було: внаслідок реформ архієпископа Хунаняна церковний обряд, в тому числі й літургія, був латинізований і, відповідно, відпала необхідність у церковній літературі вірменською мовою, а мовою спілкування місцевих вірмен на той час вже стали польська і українська. Потреби ж вірмен у книгах вірменською мовою цілком задовольняли вірменські друкарні мхітаристів Відня та Венеції, а також вірменські друкарні Амстердама, Константинополя, Марселя та Риму.

Розвиток в XIX ст. вірменського друкування в Криму пов'язаний з просвітницькою діяльністю архімандрита Габріеля Айвазовського. В 1858 р., завдяки його зусиллям, у Феодосії було відкрите знамените Халібовське училище, при якому, на прохання архімандрита, також було створено друкарню та книжкову лавку. Друкарня видавала підручники та наукові праці вірменською мовою, серед яких була, зокрема, двотомна "Історія вірмен Криму" О.Тер-Абрамяна (1865 р.). Також владики Айвазовський відновив випуск двох періодичних видань вірменською мовою – "Голуб Масіса" та "Райдуга Вірменії" [7, 1124]. В 1870-х роках у Феодосії виходив ще один вірменській суспільно-просвітницький журнал "Дастіарак" ("Вихователь") [21, 140].

У другій половині XIX – середині XX століть відомо про існування вірменських друкованих видань у Львові, Одесі та Харкові. У Львові виходили як періодичні видання, призначені, насамперед, для вірмен, так і видання вірмен, що не мали національної скерованості. До першої групи видань належали щомісячник "Посланець св. Григорія", який виходив у 1927-1939 роках, і бюлетень "Григоріа-

на". Повна назва щомісячника була "Посланець св. Григорія. Щомісячник, присвячений справам Львівської вірмено-католицької архидієцезії" (через рік він став називатися "Посланець св. Григорія. Ілюстрований щомісячник Львівської вірмено-католицької архидієцезії"). В першому номері було чітко окреслено завдання та цілі видання: "Вірні вірмено-католицького обряду... давно домагалися якогось об'єднуючого органу, який надав би їм можливість захищати свої інтереси, висловлювати свої думки та побажання й інформував би про все, що їх більш за все стосується. Цей щомісячник і буде таким центром". Окрім цього, в 1935–1938 роках Львівська вірмено-католицька архидієцезія видавали "Григоріану" – журнал, присвячений питанням релігійної та народної культури, який виходив наприкінці кожного парного місяця, а з 1938 року – щоквартально [25, 146–159].

В XIX ст. у Львові та Кракові жив і працював вірменин Адам Григор (1818–1886). Він мав власну типографію, в якій друкував твори вірменських письменників [22, 4]. Відомий галицький суспільно-політичний діяч, депутат сейму вірменин Давид Абрагамович у 1876–1879 роках видавав і сам був редактором двотижневика – польського сільськогосподарського журналу "Рольник". Каетан Абгарович (псевдонім Абгар Солтан) у 1901 р. став одним із засновників львівського літературного журналу "Зоря", а інший відомий літератор вірменин Леон Теодорович був його редактором. Львівський вірменин – власник готелю "Імперіал", депутат Львова Кшиштоф Янович (близько 1855–19.01.1917) заснував періодичне видання "Wiek Nowy".

Вірменські товариства Харкова – спочатку ХАК (Харківська вірменська колонія), а потім "Хобтан" (Харківська спільнота трудящих вірмен) з 1925 р. видавали газету "Кармір Югір" ("Червоний шлях"). Також з 1933 р. тут короткий час виходила вірменська газета "Соцаршав" – орган правління Харківського вірменського робітничого клубу. Відомо, що світ побачило не менше п'яти її номерів [7, 1124].

На окрему увагу заслуговує видавнича діяльність вірмен Одеси 2-ї половини XIX – третини XX століття. Вірменська колонія в Одесі була однією з пізніх – XIX ст., але й з найбільш активних. Вже в 2-й половині XIX століття тут видавалася вірменська газета "Мшак" [5, 52]. З 1895 року і до самої своєї смерті в Одесі жив і працював видатний учений, доктор сільськогосподарських наук, винароб і благодійник, засновник першої в Росії науково-дослідної установи виноградарства та винаробства (нині – Національний науковий центр "Інститут виноградарства та винаробства ім. В. Є. Таїрова") Василій Єгорович (Геворкович) Таїров (2.11.1859–23.04.1938). Завдяки йому, ще в розпалі Першої світової війни, зимою 1916 року в Одесі почав виходити щомісячний журнал "Вірменія і війна", присвячений життю вірменського народу в військовий час. До участі в журналі були залучені відомі російські та вірменські письменники Л. Андрєєв, В. Брюсов, І. Бунін, М. Горький, В. Короленко, Г. Туманян, М. Шагірян, О. Ширванзаде та інші. В 1919–1920 роках під керівництвом В. Таїрова та доцента Одеського університету Я. Багдасаряна виходив історико-літературний щотижневик "Вісник Вірменії". Всього світ побачили 27 номерів: в 1919 році – 24, в 1920 році – 3. Як зазначалося у анонсі, це перша в Росії газета, присвячена Вірменії та вірменському питанню. Незмінним їх редактором був відомий в Одесі педагог Яків Карпович Багдасарянц, репресований в 1938 р. В квітні 1919 року вийшов упорядкований В. Таїровим збірник під назвою "Вірменія в поетичних посьвятах". Також є згадки, що на початку 1920-х рр. в місті виходила газета вірменською мовою "Осанк", однак, жодного її номеру не знайдено і в описах бібліофілів вона відсутня [1].

На додаток слід зазначити, що вивчення питання участі вірмен в книговидавничій справі в Україні буде неповним без висвітлення ролі вірменських художників в оформленні книг. Тут слід особливо відзначити майже невивчену діяльність граверів XVIII ст. Йозефа та Адама Гочемських, які активно працювали в друкарнях Почаївської та Києво-Печерської Лавр, інколи – Унівського монастиря. Польські вчені припускають їх вірменське походження. Пізніше – в XIX і першій половині XX ст. – в області книжкової графіки працювали такі видатні вірменські художники Західної України, як Ю. Макаревич, К. Стефанович, та інші, в Криму – М. Таїров.

Таким чином, участь вірмен у розвитку друкарської та книговидавничої справи в Україні в історичному зрізі свідчить, що представники вірменської діаспори відігравали не останню роль у цій галузі. Їхня присутність у цьому сегменті суспільного життя доцільно розглядати у двох основних розрізах: – розвиток видавничої справи вірменами і для вірмен, куди входять як видання вірменською мовою, так і видання іншими мовами, однак пов'язані з історією та культурою вірмен; – місце та роль вірмен у видавничій діяльності на землях України, яка не має суто національної скерованості, однак є помітним внеском у розвиток різних сфер суспільного життя.

Література

1. Боровой С. Армянская газета в Одессе / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://arj.asj-oa.am/979/1/1966-3\(294\).pdf](http://arj.asj-oa.am/979/1/1966-3(294).pdf).
2. Бушхаузен Х. О заимствовании итальянских стилистических элементов в армянской книжной живописи / Х. Бушхаузен // Тезисы докладов Четвертого международного симпозиума по армянскому искусству. – Ереван, 1985. – С. 62–64.
3. Гаюк І.Я. Вірменська церква в Україні / І. Гаюк. – Львів, 2002. – 126 с.
4. Гаюк І. Ілюстрована енциклопедія вірменської культури в Україні / І. Гаюк. – Львів: Афіша, 2012. – Т. І. – 992 с.

5. Давтян Д. История храма св. Григория Просветителя Армянской Апостольской церкви в Одессе / Д. Давтян. – Одесса, 2004. – 92 с.
6. Дашкевич Я. Армянское книгопечатание на Украине в XVII в. / Я. Дашкевич // Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть. – Львів, 2012. – С. 1107-1121.
7. Дашкевич Я. Вірменське друкарство в Україні (до 350-річчя виходу в світ першої вірменської друкованої книги в Україні) / Я. Дашкевич // Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть. – Львів, 2012. – С. 1122-1124.
8. Дашкевич Я.Р. Говганнес Карматанянц. Первый армянский книгопечатник на Украине Ованнес Карматанянц / Я. Дашкевич // Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів, 2006. – С. 83-93.
9. Дашкевич Я.Р. Давній Львів у вірменських та вірмено-кипчацьких джерелах / Я. Дашкевич // Україна в минулому. Вип.1. – Київ-Львів, 1992. – С. 7-13.
10. Дашкевич Я.Р. Первый армянский книгопечатник на Украине Ованнес Карматанянц / Я. Дашкевич // Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть. – Львів, 2012. – С. 1125-1137.
11. Дашкевич Я.Р. Русь і Вірменія. Конфесійні та культурні контакти IX- першої половини XIII століть / Я. Дашкевич // Записки НТШ, т. CCXXV. – Львів, 1993. – С. 165-184.
12. Декоративное искусство средневековой Армении. – Л.: Аврора, 1971.
13. Запаско Я. Скрипторій волинського князя Володимира Васильовича / Я. Запаско // Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка, т. CCXXV. – Львів, 1993. – С. 185-193.
14. Запаско Я., Ісаєвич Я. Каталог стародруків, виданих в Україні. Кн. I. (1574-1700) / Я. Запаско, Я. Ісаєвич. – Львів: Вища школа, 1981. – 136 с.
15. Казарян В.О. Содержание средневековых текстов "Толкований хоранов" / В.О. Казарян // Тезисы докладов Четвертого международного симпозиума по армянскому искусству. – Ереван, 1985. – С. 132-134.
16. Канакерци З. Хроника / З. Канакерци / Пер. с арм., предисловие и комментарий Дарбинян-Меликян М.О. – М.: Наука, 1969. – 316 с.
17. Кись Я. Участие армян в развитии ремесла г. Львова в XV-XVII вв. / Я.Кись // Сборник материалов научной сессии "Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. – Киев, 1965. – С. 137-139.
18. Кривонос Н. Армяне в культурной жизни Львова / Н. Кривонос // Сборник материалов научной сессии "Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. – Ереван, 1961. – С. 132-139.
19. Пештмалджян М.Г. Памятники армянских поселений / М.Г. Пештмалджян. – Ереван, 1987. – 192 с.
20. Трыярский Э. Из истории варшавских армян / Э. Трыярский / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://m-m.sotcom.ru/4-5/edvard-1.htm>
21. Червяков С.М. Культурно-религиозное самоопределение армян в Крыму / С.М. Червяков // Крым христианский. – Севастополь, 1996. – С. 126-143.
22. Чомалян С.А. Рассказывает Польская энциклопедия / С.А. Чомалян // "Айреники дзайн". – Ереван, 1972, 18 октября. – С. 4.
23. Arak'elian M. Sixteenth and Seventeenth Century Armenian Illuminated Manuscripts from Galicia, Podillia and Bukovyna / M. Arak'elian // Матеріали міжнарод. наукової конференції "Вірмено-українські історичні зв'язки" (Львів, 28–31 травня 2008 р.). – Львів, 2011, с. 93-111.
24. Lechicki Cz. Kościół Ormiański w Polsce (zarys historyczny) / Cz. Lechicki. – Lwów, 1928.
25. Mucha D., Olszewska M. przy współpracy z M. Hoinka i M. Ołdakowską. Posłaniec Świętego Grzegorza i Gregoriana: bibliografia zawartości / D. Mucha, M. Olszewska // ARS ARMENIACA. Sztuka ormiańska ze zbiorów polskich i ukraińskich. Katalog Wystawy Muzeum Zamojskie. – Zamość, 2010. – С. 146-150.
26. Wystawa zabytków ormiańskich we Lwowie. – Lwów, 1932.

References

1. Prof. Borovoj S. Armjanskaja gazieta v Odessie / [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: hpj.asj-ua.am/979/1/1966-3 (294).pdf
2. Bushhauzen H. O zaimstvovanii Italijskikh stilisticheskikh elementov v Armjanskoy knizshnoj zshyvopisi / H. Bushhauzen // Tezisy dokladov Chetvertogo Miezhdunarodnogo simposiuma po Armjanskomu isrusstvu/ – Yerevan, 1985. – С. 62-64.
3. Hayuk I. Virmensjka tserkva v Ukraina / I. Hayuk. – Lviv, 2002. – 126 s.
4. Hayuk I. Iliustrovana enciklopedia virmensjkoj kuljturny v Ukraini / I. Hayuk. – Lviv: Afisha, 2012. – T. I. – 992 s.
5. Davtjan D. Istoriya hrama Sviatogo Grigoria Prosvetitelja Armjanskoy Apostolskoj tserkvi v Odessie / D. Davtjan. – Odessa, 2004. – 92 s.
6. Dashkevich Ja. Armjanskoe knigopiechatanie v Ukraine v XVII veki / J. Dashkevich// Virmeny v Ukraini: dorogamy tysjacholitj – Lviv, 2012. – С. 1107-1121.
7. Dashkevych I. Virmensjke drukarstvo v Ukraini (do 350-richchja vyhodu v svit pershoi virmensjkoj drukovanoi knygy v Ukraini) / Ja. Dashkevych// Virmeny v Ukraini: dorogamy tysjacholitj – Lviv, 2012. – С. 1122-1124.
8. Dashkevich Ja.R. Govgannes Karmatanjants. Pervyj Armjanskij knigopechatnik v Ukraini Ovannes Karmatanjants / Ja. Dashkevich// Postati. Narysy pro diachiv istorii, polityky, kuljturny. – Lviv, 2006. – С. 83-93.
9. Dashkevych Ja.R. Davnij Lviv u virmeno-kipchatskikh dzsherelah / Ja. Dashkevych//Ukraina v mynulomu, vyp.1. – Kyiv-Lviv, 1992. – С. 7-13.
10. Dashkevich Ja.R.Pervyj Armjanskij knigopechatnik v Ukraine Ovannes Karmatanjants / Ja. Dashkevich // Virmeny v Ukraini: dorogamy tysjacholitj – Lviv, 2012. – С. 1125-1137.
11. Dashkevych Ja. R. Rusj i Virmenia. Konfesijni ta kuljturni kontakty IX-pershoi polovyny XIII stolij / Ja. Dashkevych// Zapysky NTSh, t. CCXXV. – Lviv, 1993. – С. 165-184.
12. Dekorativnoye iskusstvo srednieviekovoj Armenii. – L: Aurora, 1971.
13. Zapasko J. Skriptorij volynijskogo knjazia Volodymyr Vasylivycha / J. Zapasko // Zapysky NTSh, t. CCXXV. – Lviv, 1993. – С. 185-193.

14. Zapasko J., Isayevych J. Katalog starodrukiv, vydanyh v Ukraini. Kn. I. (1574-1700) / J. Zapasko, J. Isayevych. – Lviv: Vyscha shkola, 1981. – 136 s.
15. Kazarjan V.O. Soderzhanie srednieviekovyh textov "Tolkovania horanov" / V.O. Kazarjan // Tezisy dokladov Chetvertogo Miezhdunarodnogo simposiuma po Armianskomu isrusstvu. – Yerevan, 1985. – S. 132-134.
16. Kanakertsi Z. Hronika / Z. Kanakertsi / Per s arm. Darbinjan-Melikjan M. – M: Nauka, 1969. – 316 s.
17. Kisj J. Uchastie Armian v razvitii remiesel vo Lvovie v XV-XVII vekah / J. Kisj // Sbornik materialov nauchnoj sessii "Istoricheskie sviazi i družshba Ukrainского i Armianskogo narodov. – Kiev, 1965. – S. 137-139.
18. Krivonos N. Armianie v kulturnoj zhyzni Lvov / N. Krivonos // Sbornik materialov nauchnoj sessii "Istoricheskie sviazi i družshba Ukrainского i Armianskogo narodov. – Yerevan, 1961. – S. 132-139.
19. Peshtaldjan M.G. Pamjatniki of the Armenian settlements / M.G. Peshtaldzhjan. – Yerevan, 1987. – 192 s.
20. Tryjarsky E. Iz istorii Armian Warshavy / E. Tryjarsky / [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://m-m.sotcom.ru/4-5/edvard-1.htm>
21. Chervakov S.M. Kulturno-religioznoye samoopredelenie Armian v Krymu / S.M. Chervakov // Krym Hristianskij. – Sevastopolj, 1996. – S. 126-143.
22. Chomarjan S.A. Poljskaia encyclopedia / S.A. Chomarjan // "Ayreniki dzajn". – Yerevan, 1972, Octjabrj, 18. – S. 4.
23. Arak'elian M. Sixteenth and Seventeenth Century Armenian Illuminated Manuscripts from Galicia, Podillia and Bukovyna / M. Arak'elian // Matetialy miszhnarodnoi naukovoii konferencii "Virmeno-Ukrainskii istorichni zvjazky" (Lviv, 28-31 travnia 2008). – Lviv, 2011, S. 93-111.
24. Lechicki Cz. Kościół Ormiański w Polsce (zarys historyczny) / Cz. Lechicki. – Lwów, 1928.
25. Mucha D., Olszewska M. przy współpracy z M. Hoinka i M. Ołdakowską. Posłaniec Świętego Grzegorza i Gregoriana: bibliografia zawartości / D. Mucha, M. Olszewska // ARS ARMENIACA. Sztuka ormiańska ze zbiorów polskich i ukraińskich. Katalog Wystawy Muzeum Zamojskie. – Zamość, 2010. – with. 146-150.
26. Wystawa zabytków ormiańskich we Lwowie. – Lwów, 1932.

UDC 811.161.2'373.7

Demianova Yulia

Ph.D. (Philology),

National Academy of Managerial Staff
of Culture and Artse-mail: librarian.academy@gmail.com**CURSES AS A UKRAINIAN CULTURAL TRADITION**

Curses constitute a significant part of cultural life of the Ukrainian people. This study aims to analyze curses as a Ukrainian cultural tradition and trace their roots. The author suggests that all curses can be divided at least in three groups: curses which are closely associated with the country's culture, traditions, customs, history, mythology, superstitions and religion; curses that have no specific cultural root; "tricky" curses used for playful purposes. Almost all curses are context-dependent. The article argues that the major sociocultural functions of curses are pedagogical or didactic, therapeutic and regulative. It is also shown that nowadays curses continue to be used in all spheres of life.

Keywords: curses, the Ukrainian language, culture, traditions, customs.

Дем'янова Юлія Алексеевна, кандидат філологічних наук, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

Злопожелания как украинская культурная традиция

Злопожелания составляют определенную часть фольклорного наследия украинского народа. Целью данного исследования является анализ проклятий как украинской культурной традиции и выявление их истоков. Автор предполагает, что все проклятия можно разделить как минимум на три группы: вербальные формулы, которые очень тесно связаны с культурой, традициями, обычаями, историей, мифологией, суевериями и религией украинцев; проклятия, которые не имеют ярко выраженного культурного корня; "шуточные" проклятия, которые употребляются в речи для достижения юмористической цели. Значение того или иного проклятия зависит от контекста. В статье утверждается, что основные социокультурные функции проклятий – это педагогическая, или дидактическая, терапевтическая и регулятивная. Также показано, что в настоящее время проклятия продолжают активно использоваться во всех сферах жизни.

Ключевые слова: проклятия, украинский язык, культура, традиции, обычаи.

Дем'янова Юлія Олексіївна, кандидат філологічних наук, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

Лихі побажання як українська культурна традиція

Прокльони – частина фольклорної спадщини українського народу. Метою даного дослідження є аналіз прокльонів як української культурної традиції та виявлення їх витоків. Автор припускає, що всі прокльони можна розділити як мінімум на три групи: вербальні формули, які дуже тісно пов'язані з культурою, традиціями, звичаями, історією, міфологією, забобами і релігією українців; прокльони, які не мають яскраво вираженого культурного коріння; "жартівливі" прокльони, які вживаються у мові для досягнення гумористичної мети. Значення прокльонів залежить від контексту. У статті стверджується, що основні соціокультурні функції прокльонів – це педагогічна, або дидактична, терапевтична і регулятивна. Також показано, що в даний час прокльони продовжують активно використовуватися у всіх сферах життя.

Ключові слова: прокльони, українська мова, культура, традиції, звичаї.